

Lezing MV&J bij Remonstrantse kerkdienst, Amsterdam (Vrijburg), 9 juni 2013.

Het belang van religieuze tolerantie en de grens van de openbare orde

Dames en heren,

“Voor een vrije en verdraagzame samenleving”; daarmee besloot ds Roselaers zojuist zijn overdenking. Het zijn woorden die ik volledig onderschrijf. Sterker, het zijn woorden naar mijn hart, het zou mijn motto kunnen zijn. Ze maken ook duidelijk waarom ik me - vrijzinnig én liberaal - thuis voel in remonstrantse kring. En ik ben – ook daar verwees ds Roselaers naar – Rotterdammer. Net als Erasmus die op verschillende plekken in onze stad wordt geëerd. Al had het weinig gescheeld of zijn standbeeld, voor de Laurenskerk, was er nooit gekomen. De kerkenraad, onder aanvoering van dominee Jacob van Leeuwen - geen remonstrant - vond destijds dat deze “spotter aller religiën” geen standbeeld waard was – en zeker niet zo’n duur, bronzen beeld. Zijn verzet was vergeefs: in 1622 kwam het beeld er alsnog. Ook in die tijd woei er in Rotterdam kennelijk al een liberale wind.

Ik heb de uitnodiging voor deze overdenking graag aanvaard, ook al omdat het bijzonder is om hier te staan als bewindspersoon, binnen het kabinet verantwoordelijk voor het contact met de kerkgenootschappen en geestelijke stromingen. Want de verhouding tussen staat, openbaar gezag en de remonstrantse stroming is niet altijd zo goed geweest als op dit moment. U hoort daar zo meteen meer over.

Ik wil vandaag met u spreken over de spanning in het grensgebied tussen religieuze tolerantie en de openbare rechtsorde. Religieuze tolerantie is mijns inziens slechts mogelijk als er een minimum aan openbare rechtsorde is.

Om een en ander toe te lichten, neem ik u mee in de geschiedenis, naar het begin van de zestiende eeuw. Toen was het de Spaanse koning die voor de Lage

Landen de katholieke religie bepaalde en handhaafde. Dat veranderde toen de reformatie opkwam en in verschillende landen in Europa volgelingen kreeg. Tegen de aanhangers van deze ‘ketterijen’ trokken de overwegend katholieke overheden met hun inquisitie ten strijde: letterlijk te vuur en te zwaard.

Maar met de strijd groeide het verzet. We danken er de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden aan. Die ontstond vanuit het verzet tegen de inquisitie van de Spaanse overheersing. De zeven autonome provincies vonden elkaar in de Unie van Utrecht, en dat verdrag zou tot eind achttiende eeuw functioneren als grondwet van de Republiek. Een belangrijke waarde in dat verdrag was dat – ik citeer – ‘een ieder particulier in zijn religie vrij zal mogen blijven’. Deze codificatie van de ‘gewetensvrijheid’ wordt beschouwd als het eerste grondrecht in de geschiedenis. Op dat moment was de Republiek op het punt van tolerantie uniek in Europa. Velen die vervolgd werden, waaronder Portugese Joden en Franse Hugenoten, vonden in ons land een veilige thuishaven.

De tolerantie wat betreft de particuliere religie stond echter in schrille tegenstelling tot de opvattingen over religie in het publieke domein. De Republiek presenteerde zich internationaal als een ‘Christelijk gereformeerde natie’. En ook in het binnenlands bestuur gold het gereformeerde geloof als een belangrijke waarborg voor publieke eenheid. Voor bepaalde bestuurlijke functies was lidmaatschap van de gereformeerde kerk een vereiste. Ook genoot die kerk in allerlei beleidszaken een voorkeursbehandeling.

In deze context werd nagedacht, gesproken en gediscussieerd over de *inhoud* van het gereformeerde geloof. Een van de belangrijke kwesties betrof de predestinatieleer. De theoloog Jacobus Arminius, hoogleraar te Leiden, meende dat de mens op dat punt een zekere vrijheid toekomt.

De mens leeft niet in een volledig door God gedetermineerde wereld, maar er is ruimte voor eigen keuzes in het volgen van zijn heil. Zijn volgelingen werden wel Arminianen, of Remonstranten genoemd.

Tegenover Arminius stond Gomarus, ook theoloog en Leids hoogleraar. Hij betoogde dat God absoluut autonoom was in de uitverkiezing van de mens. De mens kon deze beslissing van God niet beïnvloeden door wel of niet te geloven.

Dit theologisch dispuut escaleerde toen beide kampen een nationale synode voorstonden, die een definitief einde moest maken aan de geschilpunten.

Hiermee werd dit religieuze verschil van inzicht ook een politieke twist, die het land zou gaan verdelen. De synode liep uit op een fiasco voor de Remonstranten, ook doordat enkele hooggeplaatste voorstanders van Arminius moesten vluchten voor hun leven.

Deze geforceerde beëindiging van het geschil had aanzienlijke gevolgen. De gereformeerde kerk bevestigde haar plaats als dominante kerk, en bouwde haar machtspositie verder uit. Voor de remonstranten betekende de synode het begin van een chaotische periode. Meer dan tweehonderd predikanten werden afgezet, en vluchtten naar het buitenland. Maar toen na enkele jaren bleek dat godsdienstige eenheid in de praktijk niet zo sterk werd afgedwongen als zij in theorie verkondigd werd, kwamen een aantal van hen terug. Niet dat ze als gelijkwaardig geaccepteerd werden door de nog steeds dominante gereformeerde kerk, maar ze konden - in schuilkerken - wel hun diensten houden: ze werden gedoogd.

Het probleem was dat in de verhouding tussen kerk en staat de inhoud van de dominante godsdienst beschouwd werd als een kwestie van openbare orde.

Het *was* een zaak van de kerk om te zorgen voor draagvlak voor de staat, en het *werd* een zaak van de staat om de waarheid van de kerkelijke leer te waarborgen. Aan de geloofsinhoud werden politiek-strategische keuzes gekoppeld, en de macht van de staat werd misbruikt om die af te dwingen.

Vanaf de negentiende eeuw veranderde dat. De Bataafse staatsregeling legde de scheiding van kerk en staat grondwettelijk vast. Naast de bescherming van de individuele geloofsvrijheid werd ook de eredienst, het belijden in het openbaar en de vrijheid van organisatie van de godsdienst voor een ieder gegarandeerd. De Grondwetswijziging van 1848 zorgde ervoor dat de invloed van de staat in de kerk verder afnam. De ministeries die zich bezighielden met de erediensten werden opgeheven, en hun taken gingen over naar de Minister van Justitie. Dat is vandaag de dag nog steeds de titel waarop ik hier sta.

De wijziging van 1848 was een mijlpaal in de realisering van de vrijheid van godsdienst. Die bleef niet langer beperkt tot een recht in de privésfeer, maar bood ook mogelijkheden om het geloof te belijden en daaraan uitdrukking te geven in de reële, alledaagse werkelijkheid. Kerk en staat werden sterker institutioneel gescheiden: ze hadden geen zeggenschap meer over elkaars interne aangelegenheden.

Voor de Remonstrantse broederschap betekende dit het begin van een periode van bloei. De broederschap kon, net als alle andere godsdienstige gezindten, haar overtuiging uitdragen zonder juridische beletselen.

Wat leren we van deze geschiedenis? Zijn er lessen te trekken voor de dilemma's waar de overheid vandaag de dag voor staat?

De vrijheid van godsdienst is stevig verankerd in de Nederlandse rechtsorde, en ook in de internationale rechtsorde een belangrijke waarde. De kern van dit recht is de vrijheid van het individu om te geloven en te denken wat hem goeddunkt. Dat is geen zaak van de staat.

Daarnaast omvat dit recht de vrijheid om vorm te geven aan deze overtuiging, door bijvoorbeeld het organiseren van diensten als vandaag. Ten derde impliceert dit recht neutraliteit van de staat in theologische discussies.

Godsdienst en de juistheid van godsdienstige vooronderstellingen zijn gelukkig geen zaken van openbare orde of publieke moraal meer. De Nederlandse

overheid heeft geen standpunt over een bepaalde theologische stellingname, en houdt afstand, zelfs wanneer haar hierover een oordeel wordt gevraagd.

Toch komt de laatste tijd de godsdienstvrijheid weer aan de orde. Zo zijn er Kamervragen gesteld over de komst van radicale imams naar ons land. Zou de overheid niet bepaalde stromingen, die zich richten tegen de democratische rechtstaat, moeten verbieden?

Opnieuw gaat het hier mijns inziens om een vraag die verband houdt met de openbare rechtsorde. Gaat die zo ver dat de staat mag bepalen wat mensen wel en niet mogen geloven? Dit soort geluiden hoor je als zich maatschappelijk onwenselijke verschijnselen voordoen die geassocieerd worden met bepaalde religieuze overtuigingen.

Van die opvatting over de rol van de overheid wil ik duidelijk afstand nemen. De staat dient een minimale publieke orde voor te staan, zonder zich te mengen in de geloofskeuzes van haar burgers. Tegelijkertijd wil ik benadrukken dat dit *niet* wil zeggen dat de staat geen enkele beperking mag of kan stellen aan de uitoefening van godsdienstige praktijken.

Nederland is een democratische rechtstaat, waar respect voor individuele vrijheid en de autonomie van de persoon kernwaarden zijn. Deze waarden moeten in het uiterste geval binnen het kader van het recht kunnen worden afgedwongen.

Een voorbeeld hiervan is de strafrechtelijke aanpak van huwelijksdwang, polygamie en genitale verminking.

Huwelijksdwang is strijdig met de autonomie van de mens. Man zowel als vrouw hebben de vrijheid om een huwelijkspartner te kiezen zonder ongeoorloofde dwang van de omgeving. Die vrije keuze is een recht dat verankerd is in de wet en internationale mensenrechtenverdragen.

Huwelijksdwang verdraagt zich dan ook niet met de Nederlandse en

internationale rechtsorde.

Polygamie is in strijd met de gelijkwaardigheid van man en vrouw. Het aangaan van een dubbel huwelijk (bigamie) is strafbaar gesteld.

Genitale verminking is in strijd met de menselijke waardigheid en de waardigheid van het menselijk lichaam. Dit is strafbaar gesteld als mishandeling.

De Nederlandse overheid neemt hiermee geen standpunt in over enige religie. Maar ze brengt hiermee wel tot uitdrukking dat bepaalde handelingen, ongeacht de motieven waaruit ze voortkomen, zozeer in strijd komen met het algemene belang dat ze strafrechtelijk ingrijpen van de Staat rechtvaardigen. Het is dus niet zo dat de overheid met lege handen staat wanneer godsdienstige praktijken inbreuk maken op rechten van anderen en onze democratische rechtsstaat. Op basis van een afweging van alle betrokken belangen mag de staat beperkingen stellen aan bepaalde handelingen. Ook wanneer ze voortkomen uit godsdienstige overtuigingen.

Voorwaarde hiervoor is dat deze beperking bij wet wordt geregeld, dat de maatregel noodzakelijk is in een democratische samenleving en dat die proportioneel is. De beperking mag niet gericht zijn tegen één specifieke religie. Want hiermee zou de overheid ook een stelling innemen over de inhoud van deze religie.

Dames en heren, ik ben in deze bijdrage ingegaan op twee centrale begrippen, tolerantie en openbare rechtsorde, en de spanning tussen beiden.

Vaak hoor je – geredeneerd vanuit mensenrechtelijk perspectief – dat de rechtsorde het meest gebaat is bij een zo ruim mogelijke tolerantie van religieuze praktijken. Ik omarm deze tolerantie. Vandaag heb ik echter ook een andere kant willen benadrukken. Draagvlak voor de vrijheid van godsdienst is

alleen mogelijk wanneer die niet leidt tot onwenselijke verstoring van de samenleving of tot aantasting van de menselijke waardigheid. De Samaritaanse vrouw heeft aan den lijve ervaren, hoe je daar slachtoffer van kunt worden.

Is er wel sprake van zulke verstoring of aantasting, dan staan we voor de vraag of we niet een minimale publieke orde moeten handhaven. Wanneer rechten van individuen in het gedrang komen, moeten we dan niet - binnen de grenzen van de democratische rechtstaat - ingrijpen? Juist wanneer de staat hier *niet* de orde zou handhaven, zou dan niet de roep om een strengere orde gehoor vinden? Dat zou pas werkelijk ten koste gaan van de vrijheid van een ieder en daarmee “van een vrije en verdraagzame samenleving”. Ten koste van de vitale vrijzinnigheid die ik voorsta.